

ELS FAMILIARS DEL SANT OFICI A MENORCA (SEGLES XVI I XVII) MILÍCIA AUXILIAR O GRUP DE PRESSIÓ?

Miquel Àngel Casanovas i Camps

1 INTRODUCCIÓ

En els darrers anys, les actuacions del tribunal de la inquisició a les Illes Balears ha merescut l'interès de diversos autors, el qual s'ha plasmat en la publicació de fonts documentals referents a les causes de fe (1). Així mateix, s'ha publicat a Menorca l'estudi monogràfic de José Luis Amorós (1990) sobre la bruixeria a la nostra illa (2) durant el regnat de Carles II, en el qual ha utilitzat, en la seva major part, documentació inèdita procedent del copiós fons de l'Arxiu Diocesà de Menorca (ADM). Això no obstant, l'estudi de les causes de fe ens plantegen sols un dels aspectes de l'actuació del Sant Ofici –gens secundari, evidentment– i, per aital circumstància, hom podria pensar que el paper de la Inquisició es limitava a ser el de tribunal eclesiàstic que perseguia les variades formes d'heretgia. I és que la Inquisició era tot això, però també més que això. Com ens recorda Julio Caro Baroja (1983), coneixem molt més la Inquisició per les seves víctimes que no pels mateixos inquisidors (3).

La Inquisició era un tribunal híbrid, religiós i seglar. Religiós per quant l'autoritat dels inquisidors provenia directament o indirecta de Roma i dedicava els seus esforços a combatre les heretgies contra el dogma catòlic. Seglar, per quant era, en tots els sentits, un instrument de la política reial i romanía subjecte a la Corona (H. Kamen, 1985: 183). En aquest sentit, cal no oblidar que la Inquisició era, a part de la Monarquia, l'única institució comuna a tots els regnes hispànics durant el període de la Casa d'Àustria.

El propòsit de la present comunicació és oferir una panoràmica de l'actuació d'un important col·lectiu de laics que formava part de l'entrellat inquisitorial. Ens referim als oficials i els familiars del Sant Ofici. A tal efecte, hem prac-

ticat el buidatge sistemàtic de la secció del tribunal del Sant Ofici que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Menorca (4), documentació, aquesta, complementada amb materials procedents de l'Arxiu Històric Municipal de Ciutadella (AHMC), on es conserva la documentació de la Universitat General de Menorca i particular de Ciutadella, i de l'Arxiu Històric de Maó (AHM).

La documentació referent als familiars de la Inquisició que es troba a l'ADM és força abundant, car aquest col·lectiu

(1) Vegeu els treballs de Llorenç Pérez (1977-79) i Llorenç Pérez, Leonard Muntaner i Mateo Colom (1986) pel que fa a les causes de fe del Regne de Mallorca, extretes de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid (AHN). Per a Menorca, és força interessant el recull de Ramon Rosselló Vaquer (1982), el qual també ha treballat les fonts de l'AHN.

(2) Sobre les bruixes a les Balears, vegeu l'opuscle de Francesc Riera (1979).

(3) Aquest fet és evident a les Illes. A més a més de les obres citades sobre la bruixeria, caldria afegir la densíssima bibliografia que ha generat a Mallorca el tema dels jueus conversos i els seus descendents, els «xuetes». Sobre la repressió de les desviacions sexuals, és interessant l'estudi de Ramon Rosselló i Jaume Bover (1992).

(4) ADM Secció E-I núm. 1 a 40. Són quaranta caixes on la documentació està sense classificar, però ordenada més o manco cronològicament. Dificulta la recerca el fet que estan barrejats els processos, la correspondència i els plecs de provisions. Tenim notícia que a l'AHN hi ha també processos civils que afecten els familiars menorquins. Segurament es tracta d'apel·lacions davant la Suprema. Els processos es veien en primera instància davant el comissari de Menorca i, per apel·lació, davant els inquisidors de Mallorca. En darrera instància, es podia acudir a la Suprema, a Madrid.

depenia judicialment, per privilegi, de la Cúria del Sant Ofici en lloc dels tribunals reials ordinaris. D'aquí que tots els processos, tant civils com criminals, que afectassin els familiars i oficials, i també els seus parents –i fins i tot, criats i esclaus– es tramitassin per la Cúria inquisitorial, malgrat que no tinguessin res a veure amb causes de fe. Aquest fet no és gens intrascendent, com veurem, i ens permet copsar la importància dels laics vinculats al Sant Ofici des del punt de vista social, econòmic i polític, actuant com un poderós grup de pressió enfrontat, molt sovint, a la mateixa Universitat General.

2 OFICIALS I FAMILIARS

Poc temps després de la instauració dels tribunals inquisitorials, hom es va adonar de la necessitat de comptar amb una xarxa d'informadors i d'agents suficientment qualificats per assumir importants responsabilitats (B. Bennassar, 1981: 84). D'altra banda, l'escassetat de tribunals i el personal limitat féu necessària la recerca de l'ajut dels laics en general. Això s'aconseguí instituint la figura dels familiars i els oficials. El familiar ja era conegut dins l'estructura de la vella inquisició medieval. Kamen (1985: 192) el defineix com un servidor laic del Sant Ofici, disposat en tot moment a complir amb els seus deures al servei del tribunal. Com a contraprestació a aquests serveis, se li permetia portar armes per protegir els inquisidors i tenia un cert nombre de privilegis comuns a altres funcionaris. A grans trets, les prerrogatives dels familiars, a més del dret de portar armes prohibides, eren les següents:

- a) Exempció d'impostos municipals.
- b) Jurisdicció especial de la Cúria del Sant Ofici. Quedaven exclosos, per tant, de les actuacions dels tribunals reials ordinaris (a Menorca, el de la Batlia General i el de la Governació).
- c) Exempció de l'obligació de prestar guàrdies i allotjar tropes.

A més a més, és evident que el nomenament d'oficial i familiar de la inquisició reportava un prestigi social important, encara que també hi ha proves evidents que el poble els temia i els rebutjava per la utilització, en molts casos abusiva, que feien de llurs privilegis.

Quant a les obligacions, la seva actuació com una mena de policia secreta és més llegendària que versemblant. Ni els familiars ni els oficials havien estat creats per espionar. Henry Kamen (1985: 193) fa notar que els arxius de la Inquisició mostren clarament que la majoria de les denúncies no eren promogudes per ells, sinó per la gent del poble: veïns i coneguts que responien a les crides que es feien en els edictes de fe o simplement actuaven per conflictes personals. Aquesta és la actitud més generalitzada en les causes de fe tramitades a Menorca que hem pogut abastar. En tot cas, les denúncies formulades pels familiars menorquins eren escasses. De totes maneres, les obligacions dels familiars mai no foren detallades, al contrari que les dels oficials, que sí desenvolupaven càrrecs concrets (alguatzir, notari, fiscal, receptor, etc.).

No tothom podia ser familiar del Sant Ofici. De fet, els candidats havien de reunir diversos requisits, com ser des-

centent de cristians vells (la qual cosa marginava els fills de conversos), tenir almenys 25 anys d'edat, ser casat o viudo, cap de família i ser reputat home virtuós i capaç de desenvolupar el càrrec. Les normes de la Suprema marginaven també els fills il·legítims i els estrangers. Per tant, el mer fet de ser nomenat familiar implicava el reconeixement social de tots aquests condicionants, especialment la qualitat tan preuada de «neteja de sang».

Ja des de molt prest apareixen conflictes entre els laics vinculats a la Inquisició, els quals, malgrat pertànyer a estaments i classes socials diferents, formen un grup d'interessos molt ben definit, amb les autoritats civils i, no poques vegades, eclesiàstiques. La causa d'aquests conflictes radicava en la interpretació abusiva que els familiars feien dels seus privilegis. A Catalunya, per exemple, s'intentà limitar els abusos dels familiars a les Corts de Montsó (1510), continuades a Barcelona (1512). S'intentà controlar les prerrogatives dels familiars i els oficials, prohibir l'exercici de la mercaderia als laics vinculats al Sant Ofici i regular les exempcions d'impostos, entre altres coses (R. García Cárcel, 1976: 78). Aquests problemes, que també es plantejaren al Regne de Mallorca ja en els primers anys de l'establiment del Tribunal (5), mai no foren resolts, com tampoc no ho foren els referents a la jurisdicció judicial, la qual cosa farà que els conflictes es vagin repetint al llarg dels segles.

3 EL TRIBUNAL DE MENORCA. CONFIGURACIÓ I CARACTERÍSTIQUES

El tribunal del Sant Ofici de Menorca apareix com una delegació dels inquisidors del Regne de Mallorca. La Inquisició s'establí al Regne de Mallorca l'any 1488 (6), i segurament pocs anys després devia instaurar-se la delegació menorquina, regida per un comissari amb els seus auxiliars, però subordinada sempre als inquisidors de Ciutat de Mallorca. D'aquesta primera fase coneixem ben poca cosa –sempre trobam la barrera de 1558– i el que sabem es limita als afers econòmics (F. Sastre, 1988: 97). Això no obstant, molt prest es va establir a Menorca un cert aparell burocràtic, car ja l'any 1489 trobam Gaspar Salia, mercader, com a receptor (7). El dia 5 d'agost de 1491, tenim documentada a Ciutadella l'existència d'un recaptador de la Inquisició a Menorca, el discret Joan de Ortega, lloctinent d'alguatzir (F. Sastre, 1988: 98). Quant a la seva funció, el tribunal menorquí actuava com a jutjat d'instrucció de les causes de la seva jurisdicció, que després eren transferides als inquisidors de Mallorca, on es

(5) Pel que fa al tema vegeu l'article de J. Ventura (1977).

(6) Seria més propi parlar de la «Nova Inquisició», és a dir, de la sol·licitada pels Reis Catòlics i instituída per la bulla papal de 1478, car la Inquisició s'havia establert als regnes de la Corona d'Aragó l'any 1238, subordinada a Roma i controlada pels frares dominicans. Durant el segle XV, aquest vell tribunal restava inactiu a excepció, justament, de Mallorca, on l'any 1478 realitzava activitats contra els judaïtzants (O. Vaquer, 1988: 670).

(7) El receptor s'encarregava de rebre els béns confiscats als condemnats pel tribunal i al cobrament de les sancions pecuniàries.

dictava sentència un cop ultimats els tràmits de les demandes i l'interrogatori dels testimonis. Això és patent, de forma especial, en el cas del tràmit de causes de fe (8).

El desastre de l'assalt turc de 1558 afectà també la institució del Sant Ofici menorquí, car devien desaparèixer la majoria dels seus integrants. Per tant, calia procedir a nous nomenaments per reactivar l'actuació del tribunal, que tenia la seu a Ciutadella. Trobam així enregistrats diversos nomenaments durant els anys següents al 1558. L'any 1561, per exemple, l'inquisidor de Mallorca Nicolau Montanyans nomenà familiars Gabriel Ameller, mercader (9), Joan Pujol, conrador (10), i Joan Vell, mercader (11), en un lapse de pocs dies. Dia 10 d'abril de l'any 1567, el bisbe de Mallorca Don Diego de Arnedo, nomenava comissari del Sant Ofici al reverend Marc Martí i Totxo, paborde de l'illa, el qual ja estava vinculat a la Inquisició des de l'any 1560 (12). Serà, doncs, a partir de la dècada de 1560 quan podrem reconstruir amb prou garanties l'evolució del tribunal inquisitorial menorquí.

La màxima autoritat del Sant Ofici a Menorca era el comissari, el qual residia a Ciutadella, capital civil i religiosa de l'illa. Amb freqüència, el comissari era alhora el paborde, com és el cas de l'esmentat Marc Martí. Auxiliaven el comissari diversos oficials. Segons una nòmina corresponent a l'any 1600 (vegeu la taula 1), hi havia els següents càrrecs:

- a) Receptor. Era l'encarregat de rebre els béns confiscats als processats i cobrar les composicions i multes imposades pel tribunal.
- b) Fiscal o promotor fiscal, encarregat de formular les acusacions.
- c) Capità, o cap dels familiars i els laics del Sant Ofici.
- d) Almirall, a cura del qual estava el registre de vaixells que tocaven les costes menorquines. Aquest càrrec era força important, car la via marítima era l'única porta d'entrada a l'illa, per la qual cosa s'esqueia el registre de vaixells a la recerca de llibres prohibits i persones de dubtosa ortodòxia (moros, jueus, protestants i conversos), mentre que alhora es revisava la càrrega (13).
- e) Secretari del tribunal. Aquest càrrec requeria en un jurista, que realitzava també les funcions d'assessor i notari.
- f) Algotzir, encarregat d'executar les sentències del tribunal.
- g) Alcaid, a cura del qual estava la presó, citada a la documentació com «las cárceles secretas».
- h) Saig.

Val a dir que tots aquests càrrecs principals estaven domiciliats a Ciutadella, seu de la delegació menorquina, mentre que, a les viles foranes, els familiars locals actuaven com a delegats seus, citats en la documentació com a lloctinents.

El nombre de familiars i oficials no fou homogeni i anà fluctuant al llarg del temps. Sembla ser que la tendència fou augmentar els efectius durant la segona meitat del segle XVI, de forma que cap a l'any 1600 hi havia 8 oficials i 23 familiars, xifra més que considerable, atesa la població que Menorca tenia aleshores, amb un ràtio d'un familiar per cada 64 cases de la població (14). Comparem, per exemple, aquesta elevada proporció amb Galícia, amb un familiar per cada 241 cases, o el tribunal de Barcelona, amb un per cada 110 cases (H. Kamen, 1985: 195). La majoria dels familiars, dinou, residien a Ciutadella, deu eren ma-

nesos i dos alaiorencs. L'any 1600 no consta cap familiar del terme des Mercadal. Quant a l'edat mitjana dels familiars, era, l'any 1600, de 46 anys –el més vell, Joan Marot, tenia 78 anys, i els més joves, 30– amb una mitjana de permanència dins el Sant Ofici d'onze anys.

El nombre de laics vinculats a la Inquisició es mantingué elevat durant la primera meitat del segle XVII, i es va estendre la seva influència als termes forans. Segons una llista datada l'any 1634, a Menorca hi havia 29 familiars i oficials, dels quals onze eren ciutadellencs, deu maonesos, sis alaiorencs i dos mercadalencs (15). Encara que no podem assegurar que la relació sigui completa, és evident la baixada del pes relatiu dels familiars ciutadellencs, almenys numèricament.

Si bé la documentació referent als familiars que hem trobat a l'ADM és escassa pel que fa a la segona meitat del segle XVII i primers anys del XVIII (16), podem constatar una certa estabilització del nombre de familiars durant aquest període. Segons una relació de l'any 1689, a Ciutadella hi havia deu familiars i oficials, però no consta cap dada referent als familiars d'altres termes menorquins (17).

(8) És evident que la documentació que es conserva a l'ADM és força incompleta. Tenim documentades nombroses causes de fe per les relacions que des de Mallorca s'enviaven a la Suprema de Madrid, referents a menorquins, les quals no consten a l'Arxiu Diocesà. La documentació de la segona meitat del segle XVI i primera part del XVII es refereix, gairebé de forma exclusiva, a processos –civils i criminals– en els quals estan involucrats els familiars. En canvi, de la segona meitat del XVII es conserven nombroses causes de fe, especialment les referents a bruixeria, estudiades per J. L. Amorós (1990).

(9) AHM Reial Patrimoni CR 161 foli 67. Carta datada a Ciutat de Mallorca el 6 de febrer.

(10) AHM RP CR 162 foli 73. Carta datada a Ciutat de Mallorca dia 1 de març.

(11) AHM RP CR 162 foli 68v. Carta datada a Ciutat de Mallorca dia 15 de març.

(12) Marc Martí era encara un simple clergue quan l'inquisidor de Mallorca, Nicolau Montanyans, manava al llavors comissari Perot Romeu –que era alhora el rector d'Alaior– «que tuiesse por consejero al doctor Marco Martín en los negocios tocantes al Sto. Officio». Marc Martí desenvolupà els seus càrrecs al capdavant del Sant Ofici fins a la seva mort, l'any 1617, essent un eficaç impulsor de la Reforma tridentina a Menorca. Sobre la vida de Marc Martí, vegeu G. Vila (1917).

(13) Sobre el paper de la Inquisició en el control fronterere, vegeu l'estudi de P. Sánchez (1991) sobre el cas d'Aragó. Els conflictes entre els oficials de la Inquisició encarregats del registre dels vaixells i les autoritats militars foren freqüents, especialment al port de Maó, on topava amb la jurisdicció de l'alcaid del castell de Sant Felip.

(14) Segons el manifest de béns de l'any 1601, declaren, a Menorca, un total de 1.994 contribuents.

(15) ADM E-I núm. 19.

(16) El tribunal menorquí fou suspès cautelarment pel governador britànic Richard Kane l'any 1712.

(17) ADM E-I núm. 34.

4 EXTRACCIÓ SOCIAL DELS FAMILIARS MENORQUINS

El Sant Ofici intentava captar dins cada districte, en el moment de crear la xarxa de familiars, un ampli i influent grup de població local que lluités pels seus propis interessos (H. Kamen, 1985: 194). D'aquí que fos important l'extracció social dels familiars. Malgrat això, la situació dels familiars i la seva extracció social no deixà d'evolucionar amb el temps. Inicialment, els familiars eren reclutats entre persones dels estaments inferiors, però ja molt prest hi tingueren entrada persones de l'èlit social, nobles, grans mercaders, professionals, magistrats municipals, etc. Aquest canvi s'explicaria pel prestigi de la institució, cada cop més consolidat, i per esdevenir una font inexhaustible de privilegis (B. Bennassar, 1981: 90).

L'evolució de la composició dels familiars menorquins sembla que segueix la tendència general als regnes hispànics. Encara que gairebé no tenim dades de la primera meitat del segle XVI (18), queda clar que els familiars menorquins procedien bàsicament de les classes més acomodades de la societat illenca (vegeu la taula II). L'any 1600 trobam dos oficials pertanyents al braç militar, nou ciutadans i nou mercaders. Aquest grup conformava els dos terços dels laics vinculats al Sant Ofici, mentre l'altre terç estava compost per menestrals i pagesos. El Sant Ofici, doncs, està controlat a Menorca per les oligarquies urbanes, econòmicament potents i socialment dinàmiques que, com veurem, no deixaran d'utilitzar el tribunal per aconseguir llurs propis fins.

Durant el segle XVII, observam un doble fenomen: d'una banda, un creixent pes de l'aristocràcia, en part perquè no pocs dels ciutadans i els mercaders s'han anat ennoblint al llarg d'aquest segle. D'altra banda, un major pes dels pagesos –major nombre de familiars forans– i una disminució de mercaders. En efecte, l'any 1634 comptam sis nobles (el 20%) i 10 pagesos (35% dels familiars). L'any 1689, la meitat dels familiars de Ciutadella són nobles.

Altrament, és interessant fer constar que algunes famílies establiren una autèntica dinastia de familiars i oficials del Sant Ofici, transmetent-se els càrrecs de pares a fills, com és el cas dels Olives, els Martí, els Sanxo i els Martorell, llinatges que eren els més acabats de l'illa.

5 LA FAMÍLIA DEL SANT OFICI, PODER ECONÒMIC I PODER SOCIAL

Que el poder econòmic dels oficials i els familiars de la Inquisició eren molt fort és un fet evident. Basta veure l'estimació dels patrimonis que s'exposen en les taules I i III. L'any 1600, els familiars de la Inquisició representaven l'1,55% dels contribuents menorquins, però acaparaven el 8'62% de la riquesa imposable, mentre que la mitjana de llurs patrimonis sobrepassava les dues mil lliures (la mitjana illenca era de 362 lliures per contribuent).

Precisament, els grans avantatges fiscals de què gaudien els familiars era un dels reclams més forts per atreure persones poderoses al Sant Ofici. Els familiars i els oficials estaven exempts de talles (19) i altres tributs municipals, en especial els denominats «drets de mar», la qual cosa feia molt atractiu l'ingrés a tot aquell que tenia grans patrimonis immobiliaris o bé es dedicava al comerç exterior (20).

La problemàtica de les exempcions fiscals fou una font de conflicte permanent entre els familiars i la Universitat Gene-

ral. En les instruccions que la Universitat de Ciutadella redactà pel Magnífic Doctor Joan Sanxo, síndic tramès a Ciutat de Mallorca l'11 d'abril de 1619, s'ordena: «E més avant deduirà y informarà an el dit nostre advocat y procurador sobre la causa de les franquetas de com los oficials del St. Offici de la present villa de Ciutadella los demés són personas riques y poderosas y veu-se clarament que morint-se algú de aquells los més rics y poderos procuren haver dits càrrechs per ésser franchs de no pagar los mails de esta Universitat la qual és molt pobríssima» (21). Aquest estira –i– arronsa entre Universitat i Sant Ofici durà llargs anys. Els inquisidors de Mallorca donaren la raó als familiars menorquins quan, l'any 1620, dictaminaren al seu favor i els eximiren de contribuir en qualsevol dels tributs locals. La Universitat interposà recurs davant la Suprema a Madrid. Finalment, s'arribà a la concòrdia, l'any 1650, en la qual s'admeté el pagament d'alguns tributs a canvi d'habilitar els familiars del Sant Ofici per a l'exercici dels càrrecs municipals, del qual estaven exclosos. Això no obstant, tal concòrdia fou incompleta per ambdues parts (22).

Els familiars, d'altra banda, abusaven contínuament dels seus drets, i arribaren a extrems escandalosos que rebien, però, el reconeixement tàcit de la Corona. Felip III escrivia, l'any 1603, al virrei de Mallorca: «Os encargo mucho que assí a los venerables Inquisidores Apostólicos de esse Reyno como a todos los oficiales, familiares y ministros de dicho Santo Officio los honreys y favorezcays, dándoles de nuestra parte todo el favor y ayuda que se os pidieren y fuesse necesario guardándoles y haziéndoles guardar todos los privilegios y libertades que les estan concedidas, assí por derecho, concordias, cédulas Reales, como de Uso y costumbre» (23). No cal dir que els problemes venien de la interpretació de l'«uso y costumbre». Així, els familiars es negaren a declarar el blat de la seva propietat en èpoques de carestia i a manifestar llurs béns, mentre que impedièren que es tallés rama a les seves possessions per a la provisió de l'exèrcit, amb els consegüents greuges comparatius amb la resta de menorquins (24).

(18) Per un plet de l'any 1542, citat per R. Rosselló (1982: 44), sabem que aleshores era comissari el reverend Perot Romeu, prevere, Nicolau Mora, notari era el secretari i el magnífic Baltasar Martorell, l'alguatzir, mossèn Joan Uguet l'almirall. Abans de 1558, per tant, entre els oficials de la Inquisició ja figuraven persones de qualitat.

(19) Sobre les exempcions dels membres del Sant Ofici, vegeu M. A. Casasnovas (1991).

(20) No sols es dedicaven al comerç els qui constaven oficialment com a mercaders, sinó també nombrosos ciutadans i membres del braç militar, aquests darrers de forma més o manco encoberta.

(21) AHMC 7è llibre de Consells, foli 143. Convé recordar que, si bé la Universitat es pobra i estava extremadament, endeutada, no necessàriament tots els menorquins havien d'estar en la mateixa situació.

(22) L'any 1651, per exemple, l'assessor del Sant Ofici havia estat exclòs de la insaculació, mentre que l'any 1666 els familiars es negaren a pagar talles.

(23) ADM E-I núm. 8.

(24) La Universitat aconseguí, ja a final del segle XVII, el compromís

Malgrat que fins a la segona meitat del segle XVII els familiars no pogueren accedir als càrrecs estrictament municipals, no per això deixaven de controlar importants ressorts del poder local. Així, Joan Vell fou nomenat clavari de la Universitat General de Menorca l'any 1559, malgrat l'oposició de no pocs membres del Consell. Després d'una gestió farcida d'irregularitats, el substituï a la seva mort un altre familiar, Pere Ametller, nomenat l'any 1574. També els mercaders membres del Sant Ofici arrendaven amb freqüència la recaptació dels tributs municipals i exportaven productes agraris i ramaders sense pagar els drets d'imposició, vectigal i nou impòsit, que eren els principals recursos de la Clavaria de General. En alguna ocasió, les exportacions dels familiars mercaders amenaçaren de desproveir l'illa de certs productes, la qual cosa motivà les protestes dels jurats al comissari de la Inquisició.

Una altra forma de dominar la Universitat era obtenir el control del deute públic. El donzell Joan Martí, nebot del ja difunt paborde Marc Martí, cobrava l'any 1625, 500 lliures censals anuals sobre la Universitat de Ciutadella, cosa que provocà continuats altercats amb els jurats (25). Martí es comportava de forma arrogant amb els jurats i arribà a «protestar a nostres predecessors (en la juraria) per medi de notari per no fer lo que ell dit Joan Martí volia per sos propis interessos y ab dit protest dix en aquells algunes paraules inusitades y contra tot dret y rahó foren forçats haver de posar queixa contra de aquell...» (26). Es donava la paradoxa que els recaptadors dels tributs i els qui es beneficiaven de l'endeutament públic no contribuïen al sosteniment econòmic de l'empenyorada Universitat.

Aquests privilegis desmesurats, però especialment la prepotència de no pocs familiars i els abusos comesos, produïren l'aversion de molts menorquins envers els laics de la Inquisició. Abusos i prepotència que es reproduïen a l'empara de la seva jurisdicció especial.

6 ELS CONFLICTES DE JURISDICCIO

Una altra problemàtica que es repeteix al llarg dels segles és el conflicte sobre la jurisdicció judicial dels familiars. Aquest conflicte és palès des dels primers anys de la instauració de la institució del Sant Ofici, car essent laics els familiars, era lògic que en el cas de ser jutjats ho fossin pels tribunals seculars. Això no obstant, Carles I decretà l'any 1518 que les competències de les autoritats seculars en causes criminals concernents als familiars de la Inquisició eren contraris a llurs privilegis. Aquesta disposició reial va obrir la porta perquè el tribunal inquisitorial protegís tots els seus laics vinculats i, fins i tot, els seus parents i els servents, la qual cosa propiciaria freqüents topades amb els tribunals ordinaris.

A Menorca, els conflictes jurisdiccionals eren constants, no sols amb el tribunal reial, encarnat per la Governació, sinó també amb la jurisdicció del Reial Patrimoni, el mostassaf de Ciutadella, els jurats (pel que fa a conflictes sobre els tributs locals) i, fins i tot, amb els mateixos tribunals eclesiàstics (27). Aquesta jurisdicció especial atorgava una total impunitat als familiars en molts casos que podrien haver estat qualificats de delictius pels tribunals reials. En casos de crims de sang, en els quals havien estat protagonistes o còmplices, la jurisdicció inquisitorial practicava una increïble

indulgència, especialment si l'acusat era una persona principal (B. Bennassar, 1981: 91). J. Ventura (1977: 77) cita un memorial de greuges, que els jurats de Mallorca adreçaren al rei en una data tan primerenca com la primavera de l'any 1491 on ja s'exposa tal problemàtica. Val la pena de reproduir un dels capítols, si més no perquè fa referència a un menorquí: «Item, ultra aquellos que dichos venerables inquisidores tienen en su familia, dan albalanes de familiaridad a muchas laycas personas del dicho reyno de mala vida y mala conversación y en número tan excesivo... Y estos tales quieren sean guiados de cualesquier delitos que hayan fecho y de los que cometen fuera del sancto oficio quieren ellos tambien conoscer, no solo dellos, mas de sus adversarios. Y si fazen paces y pleytos u homenatges, los fazen tomar por a su alguazil y scrivanos. Y mas, quieren que lleven armas de dia y de noche y por lugares prohibidos. Et licet delinquant et repererantur in fraganti, no quieren que oficiales reales les digan nada y si lo fazen, toman ellos los oficiales reales los encarcelan, y despues penitencian. E hun Riudavets de Menorca, es desterrado de aquella ysla pro crimine corporali, han hecho alguazil libere et impune. Y si no llevasse aquel palo, seria enforcado». Aquest memorial resumeix una situació que, en la pràctica, romandria invariable, almenys fins a principi del segle XVIII.

A la impunitat, ben documentada al tribunal menorquí, cal afegir-hi els nombrosos casos de corrupció i prevaricació, que es practicaven sovint obertament. No podem comprendre, altrament, les actuacions de Joan Martí, el qual comprava consignacions contra diversos particulars sotmesos al fur reial i les executava pel tribunal inquisitorial, del qual era receptor (28). O del seu pare Onofre, que va aconseguir que els seus fills, encara en edat pupillar, heretessin d'un oncle de llur mare, ja difunta, després d'un llarg plet ventilat pel tribunal del Sant Ofici (A. Murillo, 1987: 11), del qual Onofre Martí era el fiscal i el seu germà Marc, paborde i vicari general de Menorca, el jutge. Veritablement, la llista d'abusos seria inacabable, sortint dels estrets límits d'aquesta comunicació, però no podem deixar de consignar la nostra sospita que bona part de la violència dels bandejats fos patrocinada per les lluites senyorials, al front de les quals hi havia significats membres de la família del Sant Ofici.

La Inquisició, per la seva banda, insistia que els seus membres sols podien ser jutjats pel seu tribunal, fos quin fos el seu delicte. En aquest sentit, les instruccions del Sant Ofici

que els oficials i els familiars declarassin llurs béns al comissari de la Inquisició, el qual en traslladava un resum als jurats.

(25) Els jurats intentaren en repetides ocasions quitar els censals de Joan Martí, encarregant-se amb altres creditors.

(26) AHMC 9è llibre de Consells, foli 82v. Sessió de dia 6 de juliol de 1639.

(27) J. L. Amorós (1990) cita alguns casos de conflictes de jurisdicció al capítol 12è «Pero... ¿aquí quien manda?».

(28) AHMC, Súplices als jurats. Súplica adreçada per Francesc Serra, datada el 23 de setembre de 1625. Sembla, de totes maneres, que altres familiars es dedicaven a les mateixes pràctiques. Lògicament, ni Joan Martí ni els seus col·legues actuarien així si no sabessin d'antuvi que el Sant Ofici dictaminaria a favor seu.

eren terminants: «que no es permite que ningun familiar sie executat per altra cúria» (29). Els abusos arribaren a tal extrem que fins i tot el rei hagué de prohibir pertànyer simultàniament a la jurisdicció militar i a la del Sant Ofici, augmentant encara més llurs privilegis. En una carta adreçada al governador de Menorca, Cristóbal de Prado i Tovar, Felip III demana informació sobre «qué personas de la ysla que tienen plaças de soldados son familiares, y ministros de la procuración, y que de aquí adelante no permitais que a ninguno que sea familiar o tenga privilegio con que se pueda eximir de la Capitanía General se le assiente plaça de soldado» (30).

Davant d'aquest panorama, no ens ha d'estranyar que els administradors de la Clavaria de General que eren familiars de la Inquisició haguessin de renunciar expressament a la seva jurisdicció especial abans de ser acceptats en el seu càrrec pel Consell (31). Ni ha d'estranyar, tampoc, que corregués el rumor que els familiars del Sant Ofici menorquins fossin «hombres sidiciosos, facinerosos y bandoleros» (R. Rosselló, 1982: 47).

7 CONCLUSIONS

El paper dels familiars del Sant Ofici menorquins és similar al que aquest col·lectiu desenvolupava en el conjunt dels regnes hispànics. Així, la família menorquina del Sant Ofici segueix el procés d'expansió i aristocratització que s'observa en altres indrets, captant personatges d'alta rellevància social i econòmica que, en alguns casos, formaran autèntiques dinasties vinculades al Sant Ofici. Tampoc no és res d'extraordinari la continuada confrontació amb els altres tribunals i les instàncies municipals, les quals intentaven combatre els excessius privilegis i les prerrogatives d'aquest grup, car els trobam reproduïts o bastament a la resta dels territoris de la Monarquia.

Això no obstant, cal remarcar que, a Menorca, el poder social i econòmic dels familiars era molt gran, proporcionalment, molt més que no en altres regions de la monarquia hispànica, en part pel seu elevat nombre dins la societat menorquina dels Habsburg –justificat per ser, l'illa, terra fronterera i escala obligada de la navegació mediterrània– i, d'altra banda, per la rellevància social i econòmica dels seus membres.

Els familiars utilitzaren a Menorca el tribunal de la Inquisició com un instrument de salvaguarda dels seus privilegis socials, econòmics, polítics i judicials, i actuaren com un potent grup de pressió sobre les institucions –especialment la Universitat General– i els particulars, sense dubtar a recórrer a la coacció i la prevaricació per assolir els seus propòsits, com hem tingut ocasió d'estudiar. D'altra banda, podríem dir que les funcions pròpiament inquisitorials d'aquests oficials i familiars eren mínimes, ja que –i això tampoc no és una excepció– les denúncies eren tramitades, majoritàriament, per particulars i no pels familiars. Així, doncs, podem concloure que, a l'illa de Menorca, els familiars del Sant Ofici esdevenien més un grup privilegiat de pressió i control social que no una autèntica milícia auxiliar de la Inquisició, com ja fa observar B. Bennassar (1981) a nivell general. En aquest sentit, caldria continuar estudiant el paper dels familiars i els oficials dins la societat menorquina dels segles XVI i XVII.

(29) ADM E-I núm. 15.

(30) ADM E-I núm. 8. Carta datada a Madrid el 13 de març de 1603.

(31) Foren familiars de la Inquisició els clavaris Joan Vell, Pere Ametller i Onofre Martí. Els dos primers tingueren una gestió força criticada –Joan Vell acabà processat per frau, mentre que Onofre Martí aconseguí controlar en benefici propi el deute extern de la Universitat General.

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS PORTOLES, JOSÉ LUIS (1990) *Brujas, médicos y el Santo Oficio*. Torre del Puerto-Institut Menorquí d'Estudis, Palma.
- BENNASSAR, BARTOLOMÉ (ED.) (1981) *Inquisición española: poder político y control social*. Editorial Crítica, Barcelona.
- CARO BAROJA, JULIO (1983) *El señor inquisidor y otras vidas por oficio*. Alianza Editorial, Madrid.
- CASASNOVAS CAMPS, MIQUEL ÀNGEL (1991) «El Manifest de béns com a instrument de fiscalitat» a *Estudis d'història econòmica* 1991/1. Palma, pàgs. 61-78.
- GARCÍA CARCEL, RICARDO (1976) *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia*. Ediciones Península, Barcelona.
- KAMEN, HENRY (1985) *La Inquisición española*. Editorial Crítica, Barcelona.
- MURILLO TUDURÍ, ANDREU (1987) «Pressió fiscal, economia i societat a la Menorca de la transició del segle XVI al XVII» *Randa* núm. 21, pàgs. 7 a 32. Curial, Barcelona.
- PÉREZ, LLORENÇ (1977-1980) «Relaciones de causas de fe de la Inquisición de Mallorca» *Fontes Rerum Balearium*. Biblioteca March, Palma.
- PÉREZ, LLORENÇ; MUNTANER, LLEONARD; COLOM, MATEU (1986) *El tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe 1578-1806*. Vol. I Miquel Font Editor, Palma.
- PEYRE, DOMINIQUE (1981) «La Inquisición o la política de la presencia». B. Bennassar (Ed.) *Inquisición española: poder político y control social*. Editorial Crítica, Barcelona.
- RIERA MONTSERRAT, FRANCESC (1979) *Remeis amatoris, pactes amb el dimoni, encanteris, per a saber de persones absents, cercadors de tresors, remeis per a la salut: Bruixes i bruixots davant la Inquisició de Mallorca*. Barcelona-Palma de Mallorca.
- ROSSELLÓ VAQUER, RAMON (1982) *Menorca davant la Inquisició*. Introducció a cura d'Andreu Murillo i Tudurí. Consell Insular de Menorca, Maó.
- ROSSELLÓ VAQUER, RAMON; BOVER, JAUME (1992) *El sexe a Mallorca. Notes històriques*. Miquel Font Editor, Palma.
- SÁNCHEZ, PILAR (1991) «La Inquisición y el control de la frontera pirenaica en el Aragón de la segunda mitad del siglo XVI». *Historia Social*, núm. 11, pàgs. 3-22. Alzira.
- SASTRE PORTELLA, FLORENCI (1988) «L'organització eclesiàstica de l'illa de Menorca a la primera meitat del segle XVI». *Meloussa* núm. 1, pàgs. 79-99. Institut Menorquí d'Estudis, Maó.
- VAQUER BENNÀSSAR, ONOFRE (1988) *Una sociedad del Antiguo Régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*. Tom II. Palma.
- VENTURA, JORDI (1977) «Els inicis de la Inquisició espanyola a Mallorca» *Randa*, núm. 5, pàgs. 67-116. Curial, Barcelona.
- VILA ANGLADA, GABRIEL (1917) *El Paborde Dr. Marcos Martí y Totxo. Apuntes biográficos y documentos inéditos concernientes a este preclaro menorquín*. Imprenta de Manuel Sintés, Maó.

TAULA I: RELACIÓ DE FAMILIARS DEL SANT OFICI DE MENORCA L'ANY 1600

NOM	CÀRREC	EDAT	INGRÉS	PATRIMONI	ESTAMENT
Familiars de Ciutadella					
Marc Martí	Comissari		30-07-1560	----	Eclesiàstic
Onofre Martí	Receptor	64	25-08-1564	3.000	Ciudadà
Jordi Boscà	Fiscal	58	21-08-1592	1.000	Ciudadà
Gabriel Squella	Capità	43	23-10-1590	6.682	Militar
Gil Martorell	Almirall	33	07-07-1595	10.000	Militar
Nicolau Xalpes	Secretari	39		1.500	Notari
Pere Joan Olives	Algutzir	57	14-10-1578	1.600	Ciudadà
Miquel Ros	Alcaid	57	08-01-1590	1.615	Ciudadà
Blai Cerdà	Saig	44			Menestral
Joan Marot	Familiar	78	14-11-1565	1.000	Ciudadà
Pedro Sierra	Familiar	30		3.558	Ciudadà
Damià Sichmas	Familiar	50	15-10-1593	1.790	Mercader
Miquel Bagur	Familiar	46	26-05-1592	1.000	Sastre
Pere Camps	Familiar	30	03-09-1593	400	Pagès
Honorat Juaneda	Familiar	36	29-01-1599	282	Sabater
Miquel Gallo	Familiar	55	31-08-1598	1.500	Mercader
Rafel Albertí	Familiar	30	30-07-1599	600	Notari
Sebastià Basset	Familiar	30	04-07-1598	1.513	Mercader
Antoni Mascaró	Familiar	40	15-09-1597	300	Pagès
Gabriel Olivar	Familiar	44	09-09-1597	2.500	Escrivà
Familiars de Maó					
Pere Molines	Familiar	64	13-09-1565	1.100	Mercader
Gabriel Seguí	Familiar	45	28-09-1584	3.350	Pagès
Joan Company	Familiar	34	11-04-1592	2.360	Mercader
Jaume Vives	Familiar	47	02-06-1594	1.306	Sastre
Joan Seguí	Familiar	50	20-05-1597	3.514	Mercader
Antoni Company	Familiar	70	06-06-1596	300	Sastre
Bernat Olives	Familiar	48	28-11-1588	4.006	Mercader
Miquel Balle	Familiar	44	04-05-1593	114	Teixidor
Bart. Mercadal	Familiar	36	10-03-1599	1.713	Mercader
Gabriel Cardona	Familiar	30	09-03-1599	No consigna dades	
Familiars d'Alaior					
Pere Pons	Familiar	42	27-08-1594	3.279	Pagès
Benet Mercadal	Familiar	40	10-04-1592	2.650	Mercader

Font: ADM E-I núm. 7. Elaboració pròpia.

El patrimoni estimat s'expressa en lliures, moneda de Mallorca.

**TAULA II:
EXTRACCIÓ SOCIAL DELS FAMILIARS
DEL SANT OFICI (ANY 1600)**

ESTAMENT	CIUTADELLA	MAÓ	ALAIOR	TOTAL	%
Militars	2			2	6,45
Ciudadans	9			9	29,03
Mercaders	3	5	1	9	29,03
Pagesos	2	2	1	5	16,13
Menestrals	3	3		6	19,35
TOTALS	19	10	2	31	100,00

Font: Taula I. Elaboració pròpia.

**TAULA III:
FAMILIARS DEL SANT OFICI A CIUTADELLA
(ANY 1689)**

NOM	ESTAMENT	CÀRREC	PATRIMONI
Ametller, Llorenç	Donzell	Oficial	4.612
Arguibau, Bernat	Ciudadà	Familiar	550
Martorell, Francesc	Donzell	Familiar	5.950
Olives, Bernat	Noble	Promotor fiscal	8.353
Quart, Llorenç	Noble	Oficial	19.158
Roch, Sebastià	Mariner	Oficial	93
Saura, Gabriel	Donzell	Familiar	14.225
Tello, Jeroni	Ciudadà	Familiar	3.250
Vila, Bartomeu	Ciudadà	Notari	500
Vivas, Guillem	Menestral	Algutzir	60

Font: ADM E-I núm. 34. Elaboració pròpia